

Este încă realismul o teorie viabilă? Câteva explicații ale extinderii NATO

Ivan, Ruxandra

Veröffentlichungsversion / Published Version

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Ivan, R. (2000). Este încă realismul o teorie viabilă? Câteva explicații ale extinderii NATO. *Annals of the University of Bucharest / Political science series*, 2, 95-103. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-397550>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY-NC-ND Lizenz (Namensnennung-Nicht-kommerziell-Keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY-NC-ND Licence (Attribution-Non Commercial-NoDerivatives). For more information see:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>

ESTE ÎNCĂ REALISMUL O TEORIE VIABILĂ?
CÂTEVA EXPLICAȚII ALE EXTINDERII NATO*

RUXANDRA IVAN

Realismul, considerat multă vreme cea mai importantă paradigmă din teoria relațiilor internaționale, nu a reușit să prevadă sfârșitul Războiului Rece și, datorită evenimentelor care au urmat, el și-a pierdut mult din virtuțile explicative. Vom exemplifica aceasta cu o situație care pare să contrazică total teoria realistă, și anume extinderea NATO. Vom încerca să surprindem punctele în care teoria realistă se poate aplica, precum și punctele în care ea este infirmată în asumțiile pe care le face despre comportamentul statelor și al alianțelor. Vom aminti și câteva ipoteze ale unor teorii concurente.

În iulie 1990, liderii NATO se pronunță pentru o cooperare mai strânsă cu statele din Europa de Est. Aceasta începe în 1991, prin Consiliul de Cooperare Nord-Atlantic (care se transformă în Consiliul Parteneriatului Nord-Atlantic în 1994) și evoluează în 1994 prin Parteneriatul pentru Pace (cooperare față de care țările de la Vișegrad își manifestă nemulțumirea, considerând-o un paleativ care înlocuia aderarea efectivă). În 1997 însă, la *summit*-ul de la Madrid, NATO invită Polonia, Ungaria și Cehia să devină membri, anunțând totodată că ușa alianței rămâne deschisă în continuare.

Conform logicii realiste, alianțele se destramă atunci când dispare amenințarea externă¹. Deși în Tratatul fondator nu se specifică aceasta, NATO s-a format în 1949 ca un răspuns la amenințarea comunismului și a ideologiei sale, reprezentată de puterea în creștere a URSS. Cu toate acestea, NATO nu numai că a supraviețuit și și-a găsit noi rațiuni de a fi prin schimbarea succesivă a conceptului strategic, ci, mai mult, s-a

* Mulțumim doamnei prof. dr. Iulia Motoc pentru sugestiile bibliografice extrem de utile folosite în redactarea acestui eseu.

¹ "alliances have no meaning apart from the adversary threat to which they are a response", Snyder, 1997.

extins. Unii autori² sunt de părere ca această extindere a NATO este în totală contradicție cu logica realistă și urmează logica liberal-instituționalistă, dând dovadă de o viziune postmodernă asupra relațiilor internaționale.

Teoreticienii realiști însă continuă să susțină că extinderea NATO urmează o logică realistă, a interesului național. Înainte de a aplica această logică la cazul urmărit de noi, vom trece în revistă câteva din ipotezele teoriei realiste. Statele sunt actorii principali pe scena internațională; organizațiile internaționale, ONG-urile, grupurile de interes și alți actori de pe scena internațională joacă doar un rol secundar. Cu toate acestea însă, unul din cei mai importanți teoreticieni ai realismului, H. Morgenthau, preciza în 1948 că statele sunt actorii de referință "în momentul de față" și că "nimic în poziția realistă nu militează împotriva asumției că actuala diviziune a lumii politice în state naționale nu va fi înlocuită de unități mai mari de o cu totul altă natură"³. Desigur, nu putem spune că astăzi statul național, ca formă de organizare politică, este depășit, dar scena internațională a evoluat spre forme de cooperare atât de strânsă între state încât organizațiile internaționale capătă un rol din ce în ce mai important.

O altă ipoteză majoră a realismului este aceea că statele acționează în mod unitar, rațional și că scopul lor este să-și maximizeze interesul național, care este definit în termeni de putere. Statele acționează întotdeauna în scopul supraviețuirii lor. Interesele sunt întotdeauna deasupra principiilor, iar cooperarea este puțin probabilă. Imposibilitatea cooperării este ilustrată printr-o dilemă a alegerii raționale, conform căreia este mai probabil ca statele să-și urmărească interesele pe termen scurt și să prefere acțiunea individuală atunci când aceasta aduce aceleași avantaje ca și cooperarea. Așadar, statele acționează în funcție de câștigul estimat din cooperare sau din acțiune individuală. Cooperarea este improbabilă și deoarece sistemul internațional este anarhic, în sensul că nu există o autoritate care să reglementeze normativ relațiile dintre state și să asigure respectarea normelor prin măsuri punitive. Ca urmare, interacțiunea între state este un joc de sumă nulă, interesele nefiind niciodată împărțite complet. În acest context, în sistemul internațional tinde să se instaureze echilibrul puterii (despre care unii autori consideră că se instaurează spontan, iar

² IULIA MOTOC, "Politica externă a României față de NATO", în *Polis*, vol.4, nr.1/1997, pp. 7-15.

³ HANS MORGENTHAU, *Politics Among Nations*, Alfred A. Knopf, New York, 1955, p. 10.

alții că este căutat în mod deliberat de actorii statali). În momentul în care un stat sau un grup de state devine prea puternic, se formează o coaliție adversă.

Conceptul de *capabilities* este și el foarte important pentru realiști: el desemnează resursele de putere pe care se pot baza statele și în funcție de care se măsoară puterea lor. Aici sunt incluse populația, mărimea teritoriului, resursele, puterea economică, militară, stabilitatea politică și competența⁴.

Acestea sunt, așadar, principalele instrumente ale teoriei realiste pe care le vom aplica la cazul extinderii NATO. Cum ar putea argumenta realității extinderea?

Într-un articol publicat în 2000 în revista *International Security*, K. Waltz respinge argumentul instituționalist asupra supraviețuirii și extinderii NATO. El susține că nu există transformări structurale la nivelul sistemului și că, prin urmare, teoria realistă și-a păstrat capacitatea explicativă și după Războiul Rece, iar extinderea NATO nu face decât să demonstreze "subordonarea instituțiilor internaționale scopurilor naționale"⁵. Statele continuă să rămână actori independenți în interiorul Alianței și să-și urmărească interesul propriu: în iulie 1990, statele membre europene au anunțat în mod unilateral reduceri mari ale forțelor lor militare.

Pe de altă parte, NATO nu este decât un mijloc prin care SUA își mențin hegemonia asupra Europei. Faptul că SUA vor să țină sub control Europa este demonstrat prin aceea că nu acceptă existența unei forțe militare europene în afara NATO; în plus, ele vor să țină sub control Germania de teamă ca aceasta să nu-și pună din nou problema identității naționale și să nu încerce o politică de forță în Europa. Pe de altă parte, în lumea în continuă democratizare, legitimitatea a devenit un element ce ține de *capabilities*, iar puterea se definește și în termeni de legitimitate: datorită influenței opiniei publice și a creșterii importanței valorilor democratice și a normelor de drept internațional, când un stat sau o organizație acționează într-un anumit mod, are mai multe șanse de izbândă dacă este perceput ca deținând o legitimitate mai mare. Prin extinderea NATO și aderarea mai multor țări la valorile împărtășite de Alianță, SUA își măresc mult legitimitatea și obțin o susținere mai mare a scopurilor lor. Din punctul de vedere al dilemei alegerii raționale, un stat va ieși dintr-o alianță atunci când acțiunea individuală i-ar aduce

⁴ KENNETH N. WALTZ, *Theory of International Politics*, 1979, *passim*.

⁵ Idem, "Structural Realism After the Cold War", în *International Security*, vol. 25, nr. 1, 2000, p. 18.

mai multe avantaje (*gains*). În cadrul NATO, SUA sunt singurele care ar avea mai mult de câștigat din acțiunea individuală: ele suportă cea mai mare parte a cheltuielilor și sunt cele mai puternice din punct de vedere al *capabilities*. Ele își doresc însă menținerea Alianței pentru a avea mai multă legitimitate și susținere ideologică atunci când acționează urmărindu-și interesele și, în al doilea rând, pentru că nu-și doresc un sistem al echilibrului puterii care s-ar putea crea dacă ar ieși. Fără aliați, este îndoielnic dacă SUA ar rezista singure împotriva unei posibile alte coaliții mai largi. Această idee este susținută și de S. Walt: "Abilitatea Statelor Unite de a-și îndeplini scopurile politicii externe cu costuri relativ mici va depinde în mare parte de înclinația altor puteri de a sprijini sau de a se opune politicilor Statelor Unite"⁶.

K. Waltz susține însă că SUA acționează astfel din cauza unei percepții greșite a propriului interes național, deoarece dezavantajele extinderii NATO sunt mult mai mari decât avantajele: "Eroarea predicțiilor realiste conform cărora sfârșitul Războiului Rece va duce la sfârșitul NATO provine nu dintr-un eșec al teoriei realiste de a înțelege politica internațională, ci dintr-o subestimare a nebuniei Americii"⁷. În opinia realiștilor, SUA dezvoltă unipolarismul și-și arogă misiunea de a raspândi democrația și pacea în lume, adoptând o viziune mai degrabă idealistă asupra relațiilor internaționale, în loc să prefere izolaționismul, care le-ar costa mai puțin.

În ceea ce privește interesele statelor-membre europene în extinderea NATO, acestea pot fi diferite de la caz la caz, dar converg într-un punct: ele sunt interesate să întărească poziția europeană în cadrul Alianței. Odată cu primirea noilor membri, influența europeană nu are de câștigat din punct de vedere obiectiv, al capacităților (în sensul tradițional al termenului), ci mai mult din punct de vedere formal (deciziile în sânul alianței se iau pe baza consensului) și pe termen lung.

Interesele statelor candidate în a fi primite în NATO sunt cu mult mai evidente: ele vor să fie percepute ca făcând parte din comunitatea de valori a Occidentului, pe de o parte, iar pe de alta vor să își creeze un plus de securitate pe care cu siguranță că nu ar avea-o în afara NATO. Ele adoptă astfel o atitudine de *free-rider*, bazându-se pe forțele militare ale SUA, în lipsa unor forțe proprii. Percepând încă Rusia ca pe o posibilă amenințare, ele vor să fie sigure de protecția țărilor vestice:

⁶ STEPHEN M. WALT, *Keeping the World Off-Balance: Self-Restraint and U. S. Foreign Policy*, Harvard Research Working Paper, 2000, p. 30.

⁷ KENNETH N. WALTZ, *art. cit.*, p. 24.

"când un stat anume apare ca periculos în mod special, răspunsul optim este de a determina un alt stat să suporte costurile limitării (*containing*) sale"⁸. În același timp, statelor mici nu li se aplică teoria balanței puterilor, în sensul că este mai probabil ca ele să se alieze cu o mare putere (*bandwagoning*), decât să încerce să i se opună: "deoarece nu pot face multe pentru a influența rezultatul, ele trebuie să caute cu orice preț partea învingătoare"⁹.

O altă perspectivă interesantă care poate explica lărgirea NATO atât din punctul de vedere al țărilor membre, cât și din cel al candidatelor, este cea a teoriei constructiviste. Aceasta se bazează pe persuasiune, învățare socială, și în sfârșit, socializare. Este vorba de un model în spirală în cinci etape, prezentat de T. Risse, S. Ropp și K. Sikkink¹⁰. Într-o primă fază, elitele din statele care violează drepturile omului – exemplul dat de autori – suportă presiuni din partea unor actori naționali sau transnaționali; apoi, ele sunt mobilizate în sensul unui proces de conștientizare morală care duce la învățarea respectării standardelor internaționale în domeniul drepturilor omului. În a treia etapă, elitele se angajează în dialog cu grupurile de presiune care le-au împins spre conștientizarea morală, în timpul căruia acestea sunt convinse (*persuaded*) și, în sfârșit, ele internalizează normele.

Cum putem aplica acest model la o organizație ca NATO? Aceasta dorește ca țările candidate să se conformeze unor norme noi pentru ele: respectarea drepturilor omului, instaurarea democrației și relații bune cu vecinii – acestea sunt criteriile de apartenență la o comunitate de state percepute ca având o mare legitimitate morală pe scena internațională. În acest caz, putem aplica un model rafinat al socializării, care pune accentul pe învățarea socială încă din faza întâi și pe persuasiune în faza a doua¹¹.

Constructivismul pornește de la o premisă opusă uneia din premisele fundamentale ale realismului. Teoreticienii realiști pun accentul pe stat ca actor rațional; dimpotrivă, constructiviștii susțin că "actorii politici/statali nu calculează pur și simplu sau întotdeauna cum să-și satisfacă anumite interese; în multe cazuri, ei caută să descopere aceste interese de la început"¹². Această ipoteză poate fi exemplificată în

⁸ STEPHEN M. WALT, *art. cit.*, p. 19.

⁹ *Ibidem*, p. 21.

¹⁰ T. Risse, S. Ropp and K. Sikkink (eds.), *The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Change*, Cambridge University Press, 1999.

¹¹ J. T. CHECKEL, *International Institutions and Socialization in the New Europe*, Arena Working Paper WP 01/11.

¹² Idem, *Sanctions, Social Learning and Institutions: Explaining State Compliance with the Norms of the European Human Rights Regime*, Arena Working Papers, WP 99/11.

România. În primii ani de după 1989 România practică o politică "echidistantă" față de Vest și Est, iar aderarea la NATO, într-o prima fază, nu este un obiectiv esențial. Într-un interviu acordat canalului CNN International în martie 1994, Președintele Iliescu este întrebat dacă dorește o alianță cu NATO sau o relație de securitate cu Rusia; răspunsul său este: "Urmărim ambele posibilități"¹³.

În cazul țărilor candidate la NATO, nu atât presiunea politică (modelul Risse, Ropp și Sikkink), cât învățarea socială (modelul Checkel) duc la respectarea normelor de către actori. Învățarea socială este un proces prin care "actorii, prin interacțiuni într-un context instituțional mai larg (norme sau structuri discursive), capătă noi interese sau preferințe"¹⁴. Unul din modurile în care poate interveni învățarea este prin persuasiune, adică "un proces cognitiv care implică schimbarea atitudinilor în absența coerciției deschise (*overt coercion*); (...) este un mecanism prin care învățarea socială poate apărea, ducând astfel la redefinirea intereselor și la respectarea normelor (*compliance*)"¹⁵. Există trei ipoteze care favorizează efectivitatea persuasiunii¹⁶:

a. Actorii se găsesc într-un mediu nou și nesigur, fiind astfel motivați să analizeze informații noi. Este cazul Europei de Est după prăbușirea regimurilor comuniste.

b. Instanța persuasivă este un membru important al grupului din care actorii vor să facă parte. Din nou, această ipoteză se aplică la țările candidate NATO.

c. Actorii au puține convingeri înrădăcinate care contravin mesajului instanței persuasive. Și această ipoteză ar trebui să fie valabilă pentru statele în care s-au produs răsturnări de regim, deoarece elitele de extremă stângă au fost înlocuite cu elite cu convingeri politice mai apropiate de cele ale țărilor membre NATO.

Din această perspectivă, extinderea NATO poate fi văzută ca un proces cu dublu sens: pe de o parte, țările membre încearcă să socializeze țările candidate (unul din instrumentele evidente ale acestui proces este Parteneriatul pentru Pace) și să le atragă spre un set de valori și interese prin persuasiune; pe de altă parte, țările candidate sunt receptive la persuasiune și învață noi interese și norme, pe care cu

¹³ VALENTIN STAN, *România și eșecul campaniei pentru Vest*, Editura Universității din București, 1999, p. 73.

¹⁴ J. T. CHECKEL, *Sanctions, Social Learning and Institutions: Explaining State Compliance with the Norms of the European Human Rights Regime*, Arena Working Papers, WP 99/11.

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ *Ibidem.*

timpul le internalizează. Așadar, perspectiva constructivistă poate propune un model explicativ al lărgirii NATO; totuși, acest model nu este foarte convingător în ceea ce privește motivele actorilor implicați.

Să ne întoarcem așadar la realism. Conform teoriei dezvoltate de K. Waltz în *Man, the State and War*, 1959, există trei nivele de analiză în ceea ce privește luarea deciziilor de politică internațională: primul este cel al decidenților individuali și al unor grupuri mici în cadrul statelor, al doilea este cel al statului și al societății, iar al treilea cel al sistemului internațional. Decizia de a extinde NATO a fost influențată, pe primul nivel, și de grupurile de interese și de *lobby* din SUA. Înainte de *summit*-ul de la Madrid, americanii de origine poloneză au susținut activ extinderea Alianței¹⁷; alte grupuri care o susțin în continuare sunt cele care au interese în industria de armament americană, pentru care noii membri NATO vor fi importantă piață de desfacere¹⁸.

La nivelul statului și al societății, în afară de argumentele intereselor SUA dezvoltate mai sus, există și argumentul presiunii opiniei publice. În campania electorală din 1996 atât democrații, cât și republicanii și-au trecut pe agendă extinderea NATO, ceea ce demonstrează un curent de opinie în SUA favorabil extinderii, manifestat și în cadrul Congresului american, care a elaborat mai multe documente în favoarea acesteia.

Cu toate acestea, la nivelul internațional, pe care K. Waltz îl consideră cel mai important pentru explicație, teoria realistă nu se aplică. În contextul anarhiei internaționale, atunci când un stat sau un grup de state devine prea puternic, dilema securității împinge la formarea unei coaliții care să o contrabalanseze pe prima. SUA ar fi trebuit să ia în considerare faptul că extinderea NATO ar fi putut să provoace din partea Rusiei o contrareacție, aceasta încercând să coaleză în jurul ei o altă alianță. Acest lucru nu s-a întâmplat, infirmând realismul. Pe de alta parte însă, dorința NATO de a se lărgi și de a deveni mai puternică este în perfect acord cu o viziune realistă: "Balanța puterii nu poate însemna o politică îndreptată spre echilibru. Prin chiar asumptiile realismului, atâta timp cât lupta pentru putere nu are o limită dată, fiecare își va urmări superioritatea, nu echilibrul"¹⁹. Doar în acest context înțelegem de ce, în 1998, Brezinski a transmis la

¹⁷ STEPHEN M. WALT, "Why Alliances Endure or Collapse?", în *Survival*, vol. 39, nr. 1, 1997, p. 165.

¹⁸ KENNETH N. WALTZ, *art. cit.*, p. 22.

¹⁹ STEFANO GUZZINI, *Realism și relații internaționale*, Institutul European, Iași, 2000, p. 100.

Kiev mesajul că Ucraina ar trebui să se pregătească să adere la NATO în jurul anului 2010²⁰! Un alt punct de vedere demn de luat în seamă în contextul neorealismului este cel conform căruia putem rafina teoria balanței puterii, înlocuind-o cu cea a balanței amenințării (*balance of threat*)²¹. Din acest punct de vedere, faptul că nu s-a creat o coaliție care să contrabalanseze SUA nu mai este o anomalie. Teoria lui S. Walt susține că statele se coalizează ca să balanseze nu o putere, ci o amenințare. "Amenințarea depinde de putere, proximitate, capabilități ofensive și intenții agresive"²². S. Walt demonstrează că factorii de proximitate și intenții agresive fiind foarte mici, se explică de ce SUA nu se confruntă cu vreun oponent major pe scena internațională.

Extinderea NATO infirmă, de altfel, realismul în multe din asumptiile sale fundamentale. Ea se bazează pe o logică a cooperării mai degrabă decât pe una a conflictului. Statele nu preferă acțiunea individuală (*self-help*) în defavoarea celei colective. Balanța puterii, presupusă ca ipoteză de bază a sistemului anarhic internațional, a fost complet dezechilibrată, și aceasta nu a generat nici o reacție opusă. Cooperarea occidentală infirmă ideea că politica internațională este întotdeauna un joc de sumă nulă.

SUA, susținând extinderea NATO, a ignorat câteva pericole majore la care se expunea astfel, deci nu s-a comportat ca un actor rațional. Extinderea putea crea noi linii de diviziune în Europa între statele admise și cele neadmise în primul val, ceea ce ar fi putut conduce pe acestea din urmă spre o orientare către est sau spre o exacerbare a naționalismului. Putea încuraja acest lucru și în Rusia, stimulând tendințele antidemocratice și orientarea spre China. Toate aceste lucruri nu s-au întâmplat, infirmând încă o dată previziunile realiștilor.

Pe de altă parte, extinderea nu a adus în nici un fel statelor membre NATO un plus de securitate și nici de capabilități. Din contră, statele membre trebuie să suporte costurile aderării noilor membri, prin adaptarea infrastructurii și a structurilor de comandă integrate. Riscurile de instabilitate sunt de asemenea mai mari, ca și insecuritatea la granițele Alianței. Prin extinderea sa, NATO se obligă și să asigure protecția noilor state membre. Toate aceste aspecte, privite într-o perspectivă realistă, fac ca decizia extinderii să pară complet irațională:

²⁰ KENNETH N. WALTZ, *art. cit.*, p. 22.

²¹ Această teorie este dezvoltată de STEPHEN M. WALT, *The Origins of Alliances*, Ithaca, Cornell University Press, 1987.

²² STEPHEN M. WALT, *Keeping the World Off-Balance: Self-Restraint and U. S. Foreign Policy*, p. 18.

“Din punct de vedere militar, aderarea va însemna, în mod cert, cel puțin într-o primă fază, diminuarea eficacității militare”²³; “este greu de imaginat cum o lărgire a NATO s-ar putea face altfel decât în detrimentul eficacității sale ca alianță militară defensivă”²⁴.

Doctrina realistă se vede așadar nevoită să se reformeze, adaptându-se noilor realități pe care trebuie să le explice. S. Walt a remarcat de altfel că granițele dintre paradigmele majore ale relațiilor internaționale tind să se estompeze, fiecare preluând câte ceva din celelalte²⁵. Totuși, după părerea lui, realismul rămâne cel mai viabil model explicativ.

Unul din principiile majore ale realismului statuate de H. Morgenthau este că politica este o realitate obiectivă, guvernată de legi, la care statele și decidenții trebuie să se adapteze. Este oare realitatea obiectivă? D. Dionisie argumentează că, în ultimii ani, reflecția asupra realității a influențat mult transformarea acesteia: “Azi, viziunea conducătorilor SUA asupra lumii a modelat lumea în mult mai mare măsură decât situația “obiectivă” a influențat respectiva viziune”²⁶. Se pare că aplicabilitatea teoriilor depinde de o variabilă incertă, și anume decizia polilor de putere. Dacă SUA decide să adopte o politică realistă, atunci realismul se aplică; dacă decide o politică de cooperare, atunci se aplică mai degrabă teoriile liberal-instituționaliste. Când sunt adoptate, toate teoriile devin profeții care se autoîndeplinesc. Nu este oare acesta un eșec al oricărei teorii explicative și predicționiste?

²³ IULIA MOTOC, *art. cit.*, p. 12.

²⁴ ALINA DANIELA STĂNESCU, “Extinderea NATO: un plus de securitate pentru Europa?”, în *Polis*, vol. 4, nr. 1/1997, p. 39.

²⁵ KENNETH N. WALTZ, “International Relations: One World, Many Theories”, în *Foreign Policy*, nr. 110, 1998, p. 42.

²⁶ DAN DIONISIE, “Viziunea ca parte a realității. O altă lectură după Războiul Rece”, în *Polis*, vol. 4, nr.1/1997, p. 115.